

*В.М. МИКИТЮК, ректор, кандидат економічних наук, професор,
заслужений економіст України
Є.І. ХОДАКІВСЬКИЙ, доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
О.М. ЯЦЕНКО, доктор економічних наук, доцент
Житомирський національний агроекологічний університет*

Ринковий фундаменталізм і державне регулювання в галузі скотарства

Природа людського буття гармонійна з розвитком самої природи, найвищим витвором якої є інтелект. Людський розум, освітлений його духовністю, в адаптаційних здібностях з довіллям не має меж свого вдосконалення.

Однак ідеалізація ринку, як свідчать реалії буття цивілізованих країн вільної ринкової орієнтації, через непередбачені екзогенні явища (катастрофи), наявність циклічності виробництва, диференціації норми дохідності та виникнення фінансових «хвостів», нелінійності розвитку, коливання врожайних і неврожайних років, переваги темпів суспільного споживання над темпами вироблення суспільного продукту, зміни кліматичних умов тощо, призводить до виникнення криз або “перегріву” економік.

Однією з найбільших вагомих вад вільного ринку, як засвідчила історія, стала поява небаченої в світовій економіці великої депресії, що в 30-х роках минулого століття накрила США та країни Західної Європи. Це перший відчутний дзвін краху вільного ринку, або руйнування основ так званої ліберальної ринкової економіки, або в укоріненому в нинішній час лексиконі – крах ринкового фундаменталізму, що відбувається на всіх рівнях економік, у тому числі й на глобальному.

Інтерпретація таких понять, як ринковий фундаменталізм і державне регулювання економіки в структурно-логічному вигляді засобами апріорного відображення є актуальною теоретико-методологічною проблемою та практичною розробкою теорії ринкового розвитку економіки.

Подоланню великої депресії й розхитуванню основ ринкового фундаменталізму сприяли ідеї видатного англійського економіста Дж. М. Кейнса. Кейнсіанство та сучасне некейнсіанство (Хансен А., Кондор Н. й ін.) – найбільш потужна течія в світовій економічній думці. Його ідеї викладені в головній праці «Загальна теорія зайнятості процента та грошей» (1936 р.) і широко застосовуються провідними країнами світу в практиці регулювання ринкової економіки, що дало їм змогу відносно швидко подолати кризове явище, досягти стабільних темпів економічного зростання та динамічної рівноваги.

Але ідеологія ринкового фундаменталізму і на сучасному етапі глобалізації світової економіки активізується й виходить на високий рівень масштабності поширення. Джерела інтернет показують, що криза сучасного глобалізму має базову передумову. Йдеться про логіку ринкового фундаменталізму, який по суті є ідеологічною основою глобалізації, візитною карткою вестернізації. Ця проблема знайшла всебічне висвітлення в одній із помітних праць останнього десятиріччя – книзі «Криза глобального капіталізму», автором якої є відомий фінансист Дж. Сорос. Уже в самій назві її визначається базова ознака сучасного світового розвитку – криза глобального капіталізму, яка ототожнюється з кризою глобалізації. Як пише Дж. Сорос, ринковий фундаменталізм, який почав домінувати в політиці Р. Рейгана та М. Тетчер, нині «відіграє головні ролі» у глобальній капіталістичній системі. Він надає ідеологічне забезпечення, що не тільки

вмонтовує дії багатьох її провідних учасників, але й виступає рушієм політики¹. Сутність такої ідеології зводиться до поширення суто ринкових принципів поведінки на всі без винятку сегменти суспільного життя. Одночасно (що найнебезпечніше) відбувається відторгнення будь-яких фундаментальних морально-етичних і духовних цінностей, напрацьованих суспільством у процесі свого попереднього розвитку, в процесі своєї історії. Останні підмінюються принципом суто ринкової доцільності. Прагнення утвердити верховенство ринкових цінностей насамперед над політичними, соціальними та духовними Дж. Сорос небезпідставно називає специфічною формою «ідеологічного імперіалізму».

Ми звикли до вживання понять «релігійний фундаменталізм», «ісламський фундаменталізм» й інше і водночас забуваємо, що таким самим деструктивним за своєю суттю є один із визначальних механізмів політики вестернізації – ринковий фундаменталізм. Надлом сучасного глобалізованого світу, ознаки його занепаду, що нині дається взнаки, прямо пов'язані передусім із відповідним процесом.

Всеосяжне захоплення ідеями вільної ринкової економіки та ринкового фундаменталізму з перших днів самостійності України (з 1991 року) на самому початку руйнування ринкової економіки призвели до трагічних наслідків і першої національної економічної катастрофи (1991-1996 рр.). У цей період за основу концепції радикальних змін взято політику «шокової терапії», згідно з якою:

1) процес економічної трансформації передбачає швидкий перехід до досконалого ринкового середовища, заснованого на принципах рівноваги вільної ринкової економіки;

2) моментальну лібералізацію цін;

3) максимальне усунення держави від втручання в економічні процеси;

4) ліквідацію переважної більшості субсидій;

5) запровадження повної фінансової самостійності підприємств тощо².

У цьому зв'язку на основі синергетичного підходу коротко проаналізуємо події, що

відбуваються в національній макроекономічній системі, починаючи з 1992 року. З погляду синергетики в національній економіці в цей період сталася грандіозна, небачена в історії катастрофа, викликана потужними внутрішніми флуктуаціями (збудженнями) негативного спрямування, яка продовжується неструктуризованим хаосом і стійкою депресією в нинішній час. Передусім слід зазначити, що активна руйнація національної економічної системи України відбулася згідно з категоріями синергетики – революційним шляхом, тобто вибухом, із каскадом повторюваних біфуркацій, грандіозним хаосом, руйнуванням внутрішніх і зовнішніх зв'язків, різким від'ємним нахилом усієї системи до осі повної деградації. Аттракторів (суттєвих причин) видимих та потенційно прихованих можна назвати чимало. Один із формальних, інерційних і найбільш дошкульних (за атрибутами синергетики – "слабкий сигнал"), це рішення про вихід із так званого "рубльового простору", заміна купюри рубля (зі стандартом світового ступеня захисту) на легкопідробні купонокарбованці, що аж ніяк не виконували необхідних функцій грошей, і які псували економіку України більше трьох років. Кумулятивний удар від такого рішення надзвичайно високої сили. Річний рівень інфляції зріс до небачених розмірів – 10255%, викликавши падіння еквівалента відтворення життєвих потреб населення за межі горизонтальної осі (від'ємний і досі). В полум'ї інфляції згоріли величезні заощадження громадян (близько 150 млрд крб., на той час еквівалентних долару), а також оборотні кошти підприємств. Такі збудження в системі "людина-економіка" призвели до втрати провідного компонента зв'язку із майбутнім - "провидіння" (Аристотель, Піфагор), і викликали загальносуспільний стрес та зростання смертності населення. Так, від'ємний дисбаланс із 1992 року (36 тис.) у 1993 році відразу зріс у п'ять разів (180 тис.), а в 1994 році – більше як у 10 разів. Щорічний неспадаючий тренд вимирання населення за останні роки становить понад 250 тис. осіб³.

¹ Сорос Дж. Криза глобального капіталізму. Відкрите суспільство під загрозою / Дж. Сорос. – К.: Основи, 1999. – С. 148.

² Економічна теорія. Політекономія: підручник; за ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання – Прес, 2008. – С. 104.

³ Синергетика: методологія ефектів: монографія / С. І. Ходаківський, Т. О. Зінчук, І. Г. Грабар (та ін.). – Житомир: Вид. ЖНАЕУ, 2012. – 624 с.

Та все ж основними причинами грандіозної катастрофи в економіці України є застосування (а краще перенесення, копіювання з часів чистої ринкової економіки) фундаменту ринкової рівноваги: критично високого попиту на пально-мастильні матеріали (енергоносії) та вкрай збільшеної пропозиції на ті ж енергоносії відповідно до попиту, восени 1998 року під час проведення осінньо-польових робіт¹.

Основою руйнування ринкового фундаменталізму та, як наслідку, депресійного стану економіки й економічних катастроф є кейнсіанська концепція активізації державного регулювання на основі стимулювання попиту.

У розгорнутому вигляді кейнсіанська модель державного регулювання економіки означає відділення вільної частки індивідуального доходу, що розподіляється через державний бюджет, формування державного підприємництва на основі створення державних і змішаних підприємств, широке використання кредитно-фінансових та бюджетно-фінансових регуляторів для стабілізації економічної кон'юнктури, згладжування економічних коливань, підтримання високих темпів зростання і високого рівня зайнятості.

Сучасна економічна наука переважно ґрунтується на некейнсіанстві, на принципах мультиплікатора ринкової рівноваги та на принципах акселератора, що описує вплив на інвестиції модифікацій попиту на споживчі товари.

В основу регулювання економіки покладено формування ринкової рівноваги як особливого, „ідеального” паритетного стану економіки, паритетного міжгалузевого балансу, і, зокрема, між аграрною та промисловою сферами. Цінова паритетність стала стрижнем наукових дискусій в літературних публікаціях і конференціях у кінці минулого й на початку нинішнього століття. Однак досягнення паритетності індексу цін на сільськогосподарську продукцію та промислову, що споживає аграрний сектор, на наш погляд, є безплідним. Оскільки сільське господарство в силу сезонності виробництва і

кліматичних умов може функціонувати поза рівновагою, тобто над рівновагою, на принципах пріоритетності.

Покажемо як із погляду необхідності активного втручання держави в регулювання макrorівноваги національного ринку, так і механізму його здійснення, може бути приклад «Шведської моделі ринкової економіки».

Відомий у світі економіст Клас Еклунд у книзі «Ефективна економіка (шведська модель)» зазначає: «Регулювання може застосовуватись також і тоді, коли ціна рівноваги вважається надто низькою. Типовим прикладом такого роду може бути сільськогосподарська політика в ситуації, коли ціна може бути надто низькою для того, щоб забезпечити дохід землероба, хоч би за помірними стандартами. Іншою причиною підвищення цін вище від ціни рівноваги може бути бажання стимулювати ріст виробництва продовольства в такій мірі, щоб країна мала самозабезпечення, рівень якого вважався достатнім із погляду безпеки». І, як підсумок: «... шведська сільськогосподарська політика включає як систему регулювання, підвищуючи ціни на продовольство, так і систему дотацій, що знижує зростаючі ціни за рахунок регулювання ціни»².

В Україні започатковані законодавчі основи для формування політики державної підтримки та відтворення аграрія. Однак відсутність положень інвестиційного пріоритету аграрного сектору призводить до того, що абсолютне і відносне збіднення селянства зростає, а разом із ним й усього населення країни. Гостра проблема економіки продовольства стає основною причиною соціальної напруги. Вартість місячної медичної норми харчування і надалі зростатиме.

У свій час³ ми запропонували механізм автопілотного регулювання динамічно нестійкої рівноваги на макrorівні за рахунок створення пріоритетних умов розвитку агроекономсистеми в період неструктурованого хаосу (ринок розбалансований, крива попиту та пропозиції не перетинаються в системі координат). У цей період держава короткотерміново бере на себе роль аттрактора системи, фіксуючи ціни (зокрема, на землю

¹ Методологія наукових досліджень у парадигмі синергетики: монографія / Є.І. Ходаківський, В.К. Данилко, Ю.С. Цал-Цалко; за заг. ред. д-ра екон. наук Є.І. Ходаківського. – Житомир: Житомирський державний технологічний університет, 2009. – С. 107-108.

² Еклунд К. Эффективность экономики – шведская модель / К. Эклунд. – М.: Экономика, 1991. – 350 с.

³ Ситник В.П. Пріоритет сільськогосподарської праці (концептуальні основи відтворення аграрія в системі ринкових відносин) / В.П. Ситник, Є.І. Ходаківський // Вісн. аграр. науки. – 1994. – № 1. – С. 21-28.

й найбільш важливі товари) понад паритет індексу цін, створюючи нестійку плаваючу нерівновагу понад рівнем рівноваги.

Зрозуміло, що такі умови формуються на фоні інтенсивного інвестування провідних галузей виробництва як структурних елементів агроекономічної системи.

Взагалі, регулювання повинно здійснюватися над рівновагою, яка згідно з постулатами синергетики ніколи не буває стійкою. Для регулювання рівноваги національного ринку така теорія має принципове значення. Особливо в кризовій і депресивній фазі економічного циклу. В цей період, як вказував Дж. Кейнс, «королевою» стає інвестування. Він пропонував такий сценарій виходу економіки з кризового стану та наступної стабілізації макrorівноваги: держава дає дешевий кредит під інвестиції, гроші йдуть в хід, здійснюється виробництво, залучається робоча сила, збільшується заробітна плата, інвестиції підвищують споживання.

Отже, необхідність посилення державного регулювання економіки пояснюється не лише з погляду об'єктивної логіки циклічності розвитку й пов'язаних з ним недоліків ринкового фундаменталізму як на рівнях національних економік, так і в масштабах глобальних ринків світу (Сорос).

Відзначимо, що і адепт класики вільного ринку, враховуючи таку об'єктивність, зазначав, що законне право держави – робити те, що люди поодиноці не можуть осилити взагалі, або неспроможні робити дуже добре¹.

В українському науковому світі домінує думка, що лише єдність державного регулювання та ринкових відносин може забезпечити стійкий ріст економіки. Академік НАН України й академік УААН І. Лукінов зазначав, що немає підстав стверджувати, нібито з переходом до ринкової економіки державне регулювання взагалі не потрібне, бо регулятором виступає сам вільний ринок, такі політичні гасла не мають нічого спільного з досягнутим наукою².

Найбільш предметно, по відношенню до аграрного сектору економіки констатує

член-кореспондент НААН С.М. Кваша акцентуючи, що державне втручання у розвиток аграрної економіки є необхідним і здійснюється таке регулювання на трьох рівнях: на першому – як підтримка товаровиробників; на другому – як координація ринку; як стимулювання споживача – на третьому³. При цьому ринковий та державний механізми є взаємозв'язаними й взаємодоповнюваними.

У будь-якій суспільній формації ринок не може функціонувати без інституційного забезпечення, в якому присутність держави завжди необхідна: чи в ролі локомотива, що рухає економіку (Кейнс Дж. М.), чи ролі сторожа, що оберігає порядок і спокій громадян (Хайек Ф.). З цього приводу О. Г. Шпикуляк зазначає, що функціональна природа ринку інституціональна за змістом та принципами організації господарських взаємодій, що дає нам підстави вважати ринок інституціональною системою, яка наслідуює принципи системного саморегулювання і конкуренцію учасників, кожен із яких намагається реалізувати свій вибір в умовах обмеженості ресурсів, а це вимагає від держави втручання з метою збалансування інтересів товаровиробників, споживачів, держави⁴.

Регулювальний вплив держави в ринкове середовище з метою досягнення рівноважного стану здійснюється також при механізмі трансакційних витрат, зокрема, з інформаційного забезпечення головних агентів ринку приватних фірм, здійснення контролінгу якості продуктів харчування, адаптації до макроекономічних коливань, запобігання безробіттю та інфляції, забезпечення необхідного економічного росту й можливості відтворення потреб населення.

Об'єктивна природа необхідності посилення державного регулювання агропродовольчих ринків, як зазначалося раніше, пов'язана з особливостями сільського господарства, на яке постійно впливають сильнодіючі аттрактори (притягуючі системи). Це, насамперед, сезонність виробництва та змінність кліматичних умов (цех під відкритим небом). Для України особливо руйнів-

¹ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: СОЦЭКИЗ, 1962. – 684 с.

² Лукінов І. Методи і засоби державного регулювання економіки перехідного періоду/ І. Лукінов // Економіка України. – 2004. – №5. – С. 7-11.

³ Кваша С.М. Напрями удосконалення механізмів формування ринкової рівноваги на ринках сільськогосподарської продукції / С. М. Кваша // Економіка АПК. – 2001. – №2. – С. 161-167.

⁴ Шпикуляк О. Г. Економічні інституції та інститути розвитку теорії ринку / О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – №1. – С.159.

ними за нашими дослідженнями є перша національна економічна катастрофа (1991-1996 рр.) і найбільш вразлива всеукраїнська аграрна катастрофа (з осені 1998). Ці обставини спонукали нас вперше запропонувати в державному регулюванні застосувати побудований на принципах синергетики механізм створення надрівноваги через пріоритетність аграрного сектору в системі національних ринків: індекс цін на продукцію сільського господарства по відношенню до індексу цін на промислову продукцію, що споживається в галузі, завжди більший за одиницю (досвід США, 1933 рік). Сума доходів від державних інвестицій, цінкових і прямих дотацій в аграрний сектор економіки орієнтовано більша утворюваної середньої норми прибутковості по всій системі національної економіки.

Багатофункціональність сільського господарства формує специфічні риси агропродовольчих ринків і, зокрема, ринків продукції скотарства. Специфічність ринків молока та м'яса полягає в надзвичайній подрібненості пропозиції. Молоко і м'ясо виробляються сільськогосподарськими підприємствами, виробничими кооперативами, фермерами, особистими селянськими господарствами. Зменшують ціну пропозиції велика кількість сільськогосподарських підприємств та господарств населення, самоексплуатація праці й самовідтворення попиту на продукти харчування тваринного походження¹.

Ринок продукції скотарства за умов недосконалої конкуренції породжує велику кількість посередників як у сфері переробки, так і в збутовій сфері. Такий ринок неоднорідний щодо структури: видової, галузевої, технологічної, територіальної та функціональної. Для врегулювання ринку молока і м'яса конче необхідне проведення постійної та активної політики протекціонізму держави щодо вітчизняних товаровиробників і гарантування їм доходів простого й розширеного відтворення на основі широкого використання інновацій, переваг агропромислової кооперації, стійкого функціонування суб'єктів оптової торгівлі, формування високорозвиненої мережі кредитно-фінансових і страхових інститутів, державних

¹ Коляденко С. В. Стратегічні напрями розвитку агропромислового комплексу регіону / С. В. Коляденко // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту «Серія Фінанси і Кредит». – 2006. – Вип.1 (20). – С. 266-269.

та комерційних інформаційно-аналітичних центрів і служб моніторингу.

Такі складові системи державного регулювання ринку продукції скотарства типові й притаманні всім сільським територіям України².

Але, як відомо, регіон радіаційно забруднених територій має малородючі заболочені ґрунти, кормові угіддя яких високорадіонуклідні, що викликає найбільшу проблему в скотарстві – це одержання допустимо чистої молочної продукції. З цієї причини першим необхідним заходом організаційно-технологічного порядку є перепрофілювання виробництва переважно в напрямі м'ясного скотарства. За рекомендаціями спеціалістів (Савченко Ю.І.³) такі перетворення слід здійснити за схемою «Корова - теля». Науковці підрахували (Цільова програма розвитку м'ясного скотарства в Житомирській області на 2005-2012 рр.), що одна корова здатна забезпечити молоком до 15 осіб, тоді як м'ясом – лише до п'яти. Тому для заповнення ринку держави необхідно на кожні 2-3 молочні корови утримувати одну м'ясну. Про це показує досвід розвитку скотарства багатьох країн США, Франції, Німеччини й інших, де нарощування м'ясного поголів'я проводили шляхом структурних змін маточного: при зменшенні частки молочних корів збільшували частку м'ясних. Тваринам м'ясного напрямку притаманна висока інтенсивність росту, оплата корму приростом і забійний вихід туші⁴.

Узагальнюючи наші логіко-конструктивні міркування та розробки вчених і спеціалістів у напрямі поширення державного регулювання економіки у фазі кризи та депресії, конкретизуючи до галузей скотарства, продукція яких є найважливішою для задоволення життєво необхідних потреб населення у продуктах харчування, пропонуємо зосередитися на таких пріоритетних напрямках:

² Беседін В.Ф. Про вдосконалення методів розробки балансів попиту і пропозиції окремих видів продукції / В.Ф. Беседін та ін. // Формування ринкових відносин України. – 2003. – №12 (31). – С. 61-63.

³ Савченко Ю. І. Аграрний комплекс Полісся – наукове і кадрове забезпечення / Ю.І Савченко, А.С. Малиновський // Вісн. аграр. науки. – 2001. – №11. – С. 5-10.

⁴ Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Полісся і західному регіоні України / редкол.: М.В. Зубець (голова) та ін. – К.: Аграрна наука, 2010. – 944 с.

стабілізувати й нарощувати поголів'я корів, економічною основою є гарантована, законодавчо закріплена мінімальна ціна на живу масу тварин, що визначається попитом ринку та можливостями одержання вищої усередненої норми прибутку, тобто як ціна надрівноваги;

пільгове інвестування державою виробничої бази сільськогосподарських підприємств, які нарощують поголів'я великої рогатої худоби, спрямоване на розвиток інноваційного забезпечення технологічних та інтеграційних (вертикальних і горизонтальних) процесів й, передусім, у селекційно-племінній справі розведення тварин;

формування інфраструктури ринку та стимулювання власників худоби в біржовій торгівлі й торгівлі через створення системи збуту продукції та організації спеціальних заготівельно-збутових кооперативів і кооперативних домів, оптових ринків та аукціонів живої худоби;

організація консалтингу і забезпечення учасників (суб'єктів) ринку інформацією, що стосується аналізу та прогнозування стану ринків, моніторингу цін, електронною інформацією й доступу до інтернету відносно цін попиту і пропозиції на продукцію скотарства;

посилення системи державного контролю за розміром та нормативами коштів, порядку їх надходження і, зокрема, до первинного товаровиробника, повнотою їх використання й розміром очікуваного та наявного ефекту з дотриманням екологічних нормативів, системи пільг оподаткування, морального і матеріального заохочення (преміювання за кращі результати).

Системне застосування запропонованих заходів, що визначені стратегічними напрямками розвитку галузі, може слугувати розробці наукових стратегічних програм по відродженню м'ясного, молочного та племінного скотарства.

Розглянуто основи ринкового фундаменталізму нерегульованої ринкової економіки та необхідності підсилення впливу держави на розвиток галузі скотарства на засадах формування пріоритету аграрної економіки.

Рассмотрены основы рыночного фундаментализма нерегулируемой рыночной экономики и необходимости усиления влияния государства на развитие отрасли животноводства на началах формирования приоритета аграрной экономики.

An article explores the grounds of market fundamentalism in not regulated market economy and the need for state influence on the development of cattle industry on the principles of formation agricultural economics as a priority.

* * *